

XI. ATATÜRK SONRASI TÜRKİYE

İÇ POLİTİKA

a) İsmet İnönü Dönemi

Atatürk'ün ölümünden sonra, 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına getirilmesiyle Türkiye'de yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Atatürk'ün öldüğü sıralarda İsmet İnönü'nün Başbakanlık görevinde bulunmaması ve bir anlamda uzağında kalmasına karşın, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü İsmet İnönü 1937 yılında Başbakanlıktan ayrılmakla birlikte, CHP içindeki gücünü ve ağırlığını korumuş, orduyla olan temasını da hiç kesmemiştir. Bu anlamda partiye egemen olan İsmet İnönü'nün, Atatürk'ten sonra oy birliğiyle Cumhurbaşkanı seçilmesi doğal bir siyasi gelişme olarak değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

İsmet İnönü, Atatürk kadar karizmatik özellikler taşımasa da Kurtuluş Savaşı yıllarındaki askeri başarıları ve CHP içindeki etkinliğiyle 1950 yılına değin ülkeyi tek başına yönetmeyi başarmış ve bu döneme damgasını vurmuştur. 1924 Anayasası'nın cumhurbaşkanlarına verdiği yetkilerin sınırlı olmasına karşılık, İsmet İnönü CHP ve meclis içindeki gücünü korumuş "milli şef" ve "değişmez genel başkan" sıfatlarıyla ülke kaderini doğrudan etkileyen kişi olmuştur.

İç politika açısından burada İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yılları ile ilgili ağırlıklı temel konu olarak II. Dünya Savaşı ve çok partili siyasi hayata geçiş çabaları ele alınacaktır.

İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçildiği 11 Kasım 1938 tarihinden Ocak 1939'a kadar Atatürk'ün son başbakanı olan Celal Bayar ile çalışmış ve gerek dış politika ilkeleri, gerekse ekonomik politikaları farklı olan bu iki devlet adamı 2 ay kadar bir süre devletin zirvesinde bulunan ilk iki ismi oluşturmuşlardır.

Bununla birlikte Celal Bayar'ın kurmuş olduğu yeni kabinede iki önemli değişiklik olmuştur. Dahiliye Vekili (içişleri bakanı) Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam, Hariciye Vekili (dışişleri bakanı) Tevfik Rüştü Aras'ın yerine ise Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir. Bu değişikliklerden, İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte, önceki dönemlerden farklı iç ve dış politikalar izleneceği anlaşılmaktaydı.

Bir başka önemli olay ise 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Üçüncü Büyük Kurultayı idi. Bu kurultay İsmet Paşa'nın değişmez genel başkan ve Milli Şef ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece İsmet Paşa için yaklaşık 12 yıl sürecek olan milli şeflik dönemi başlamış oluyordu. Ancak İsmet Paşa'nın Milli Şef seçilmesi ve parti, hükümet ve devlet üzerinde doğrudan etkili hale gelmesinin Atatürk'ün son başbakanı olan Celal Bayar'ı memnun ettiği söylenemez. Sonuçta kendisine yakın isimler olan Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın bakanlıktan ayrılmak zorunda bırakılmaları ve üzerindeki baskıların artırılması sonucu Celal Bayar başbakanlıktan çekilmiş ve yerine 25 Ocak 1939'da Refik Saydam yeni hükümeti kurmuştur.

İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanlığının ilk yılları aynı zamanda savaş yılları olduğu için tüm ekonomik ve siyasi girişimler, Türkiye'yi bu savaşın olumsuz

etkilerinden uzak tutmak adına gerçekleştirilmiştir. Ne zaman sonuçlanacağı bilinmeyen savaş nedeniyle çok sayıda gencin askere alınması ve temel ürünlerle ilgili olarak devlet stoklarının geniş tutulması nedeniyle iç piyasada büyük darlık yaşanmış ve ürünlerin fiyatları olağanüstü artmıştır. Aynı dönemde hükümet stokçu, karaborsacı ve fırsatçılarla yoğun bir şekilde mücadele etmişse de, bu mücadelede toplumun geniş katmanlarını tatmin edebilecek bir başarı elde edilememiştir.

Refik Saydam'ın ölümü üzerine 9 Temmuz 1942'de başbakan olan Şükrü Saraçoğlu döneminin ekonomik alanda belki de en fazla akılda kalan ve tartışmaları bugüne kadar sarkan girişimi, Kasım 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu olmuştur. Servetlerin bir defaya mahsus vergilendirildiği ve vergisini ödemeyenlerin bedensel çalışmaya tabi tutulduğu bu uygulama büyük tartışmalara yol açmış ve sonuçta 1944 yılı başlarında kaldırılmıştır. Tarım kesimiyle ilgili olarak ise Nisan 1944'te aşar vergisinin bir benzeri olan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Gerek 1946 yılında kaldırılan bu vergi ve gerekse Varlık Vergisi, toplumun İnönü dönemi hükümetlerinden soğumalarından öte önemli sonuçlar doğurmamıştır. Ekonomik alandaki tüm olumsuzluklara karşın devletin kontrolündeki döviz rezervlerinde olağanüstü bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye silah sanayinde kullanılan kromu savaştan ülkelere satarak önemli ölçüde döviz elde etmeyi başarmıştır.

Savaş yıllarında bir yandan ekonomik sıkıntılar aşılmaya ve savaşa girmemeye çalışılırken, diğer yandan da Atatürk döneminde başlatılan ve büyük mesafeler kat edilen eğitim ve kültür alanındaki çabalar devam ettirilmiştir. İnönü döneminin en önemli eğitim kurumu kuşkusuz Köy Enstitüleridir. 1940 yılında kırsal kesime öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan Köy Enstitüleri, Türkiye'nin dünya eğitim tarihine kazandırdığı en özgün modellerden biri olarak döneme damgasını vurmuştur.

İnönü dönemindeki kırsal kesimle ilgili çabalar Köy Enstitüleri ile sınırlı kalmamıştır. Atatürk döneminde de gündeme gelen toprak ve tarım reformu çalışmalarına yeniden hız verilmiştir. Ancak geniş emlak sahiplerinin yoğun tepkisi ve konuyla ilgili alt yapı eksiklikleri nedeniyle topraksız köylü bırakmama çabaları bu dönemde de başarıya ulaşamamıştır.

İnönü döneminin eğitim ve kültür alanındaki diğer gelişmelerini, klasik müzik eğitimine önem verilmesi, tiyatrunun yaygınlaştırılması, yeni kitaplık ve kütüphanelerin açılması, doğu ve batı klasiklerinin Türkçe'ye kazandırılması şeklinde sıralayabiliriz.

İsmet İnönü'nün iktidardan ayrıldığı yıl 1950 itibariyle Türkiye'nin eğitim ile ilgili ulaştığı rakamlar şöyledir: 17.428 İlkokul, 34.922 İlkokul öğretmeni, 406 Ortaokul, 4.364 ortaokul öğretmeni, 88 Lise, 2.954 lise öğretmeni

Bunların yanında 1950 yılına gelindiğinde Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ile İstanbul Teknik Üniversitesi'nde toplam 1361 öğretim elemanı vardı ve öğrenci sayısı 20.469'a ulaşmıştı.

Yaklaşık 12 yıllık bir dönemi kapsayan İnönü döneminin iç politikadaki en kayda değer olayı, kuşkusuz çok partili siyasi hayata geçiş için atılan adımlardır. Aslında demokrasiyle ilgili ilk adımları, Mayıs 1939'da toplanan CHP'nin 5. Kurultayında hükümeti denetlemekle ilgili olarak 21 kişilik bir Müstakil Grubun kurulmasına kadar götürmek mümkündür. Ancak hükümeti denetlemek işlevini

üstlenen bu girişim, CHP'nin doğrudan denetiminde olduğu için demokrasi konusunda umulan faydayı getirememiştir. Yine Atatürk döneminde siyasetten uzaklaştırılmış olan Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Rauf Bey ve Ali Fuat Cebesoy gibi Kurtuluş Savaşının önde gelen isimlerinin yeniden milletvekili yapılmaları da ciddi bir yumuşama eğilimi olarak görülebilir. Fakat demokratikleşme yolunda asıl ciddi ve kalıcı girişim 1945 yılında iç ve dış dinamiklerin etkisiyle gerçekleşmiştir.

İsmet İnönü'yü, daha doğrusu mevcut iktidarı, bu kararı almaya iten iç dinamiklerin başında, II. Dünya Savaşı yıllarında izlenen ekonomik politikalarından dolayı ortaya çıkan toplumsal tepki gelmektedir. Savaş yıllarında uygulanan ve ağırlıklı olarak kırsal kesimlerde yaşayanlarla, esnaf-tüccar gibi grupları olumsuz etkileyen ekonomik politikalar, toplumun bu kesimlerindeki huzursuzluğu arttırmış ve iktidarın yeni siyasi çözümlere yönelmesine neden olmuştur. Bir başka iç etken 1923'ten beri iktidarda bulunan CHP'nin ciddi bir yıpranma sürecine girmesi ve bu nedenle kendini yenileme, bir başka ifadeyle çeki düzen verme ihtiyacını hissetmiş olmasıdır. Atatürk'ün izinde bir devlet adamı olarak bilinen İsmet İnönü'nün bu konuda Kemalist ilkelerle örtüşen bir tutum sergilemesi de demokrasiye geçişi hızlandırmıştır. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka etken ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemelerinin bıraktığı heyecanın hala sürüyor olmasıdır.

Türkiye'nin demokrasiye yönelmesinde etkili olan dış dinamiklerin başında, II. Dünya Savaşını A.B. D., İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin oluşturduğu demokratik bloğun kazanması gelmektedir. Gerçekten de II. Dünya Savaşı ile birlikte Batı'da yeni bir dünya kurulmuş ve yeni dengeler oluşturulmuştur. Türkiye'nin bu yeni oluşum içinde yerini alabilmesi için Batı'nın hemen her alandaki norm ve standartlarını benimsemesi zorunlu hale gelmiştir. Bu etkenin Türkiye'deki tek parti iktidarını, halkın muhalefetinden daha fazla etkilemiş olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz. Fakat Türkiye'nin Batı'ya yönelmesini hızlandıran asıl önemli gelişme 1945 yılındaki Sovyet tehdididir. Stalin yönetimindeki Sovyet Rusya'nın 1925 yılındaki antlaşmayı uzatmayacağını açıklaması ve bununla yetinmeyerek Kars, Ardahan ve Artvin'i isteyen ve Boğazların ortaklaşa savunulmasını öneren bir nota vermesi Türkiye'de büyük bir tepkiye neden olmuştur. Bu tehdit yüzünü zaten Batı'ya dönmüş olan Türkiye'nin başta A.B.D olmak üzere, Batı dünyasıyla ilişkilerini geliştirmesini hızlandıran temel etken olmuştur.

Aynı döneme denk gelen ve birbirleriyle içi içe geçmiş tüm bu iç ve dış gelişmelere bağlı olarak Türkiye'de, CHP dışında başka siyasal partilerin de kurulması gerektiği yolundaki ilk ciddi açıklama Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluşu için San Fransisco'da bulunan Türk heyetinden gelmiştir. San Fransisco'daki Türk temsilciler artık Türkiye'de demokrasinin kurulacağını açıklamışlardır.

İsmet Paşa'nın 19 Mayıs 1945'te savaşın sona ermesiyle ilgili olarak yaptığı konuşmada, demokrasiye geçileceğini açıklaması, çok partili siyasi hayata geçiş için en ciddi bir gelişme oldu. Bu gelişmeleri tamamlayan en önemli olaylardan biri şüphesiz CHP Meclis Grubu başkanlığına verilen Dörtlü Takrirdir. Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzalarının bulunduğu bu takrirdir. Bu şekilde çok partili siyasi hayata geçiş için bir önemli adım daha atılmıştır.

Bu ılımlı havanın etkisiyle ilk olarak 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Bu sırada İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki TBMM'ni, açış konuşmasında demokrasi konusundaki kararlılığını bir kez daha belirtmesi üzerine bu yöndeki çalışmalara daha da hız verilmiştir.

Bu gelişmeler sonrasında Ocak 1946 da CHP'den ayrılmış olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü'nün önderliğinde Demokrat Parti kurulması demokrasiye geçiş çabalarını geri dönülmez bir seviyeye getirmiştir.

Savaş yıllarında ihmal edilen kırsal kesimde yaşayanlarla, yine savaştan olumsuz etkilenen büyük ve küçük sermaye çevreleri için bir umut ışığı olan DP,

aynı zamanda demokrasiye susamış aydınlar için de ideal bir siyasi platform gibi görünmekteydi.

DP'nin kurulmasından kısa bir süre sonra 21 Temmuz 1946 tarihinde ilk tek dereceli ve çok partili seçimler yapılmıştır. Çoğunluk sistemine dayanan ve açık oy - gizli tasnif esasına göre yapılan bu seçimlerde CHP 390, DP 66, bağımsızlar ise 7 milletvekili çıkarabilmiştir. Açık oy-gizli tasnif esasına göre yapılan bu seçimler, sonuçları üzerinde yarattığı kuşku nedeniyle günümüze değin devam eden bir tartışmalara da neden olmuştur. Bu sonuçtan da anlaşıldığı gibi DP'nin halktan gördüğü yoğun ilgi, seçim sistemi nedeniyle şimdilik sandığa ve dolayısıyla da parlamentoya yansımamıştır.

1946 seçimlerinden sonra kan değişikliğine gitmek isteyen İnönü, başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu'nun yerine Recep Peker'i getirmişse de, DP'nin büyümesine engel olamamıştır. Bir süre sonra bu kez Peker'in istifası sonucu 9 Eylül 1947'de Hasan Saka yeni hükümeti kurmuştur.

İktidar içinde kaynamaların devam ettiği bir dönemde DP içinde de tartışmalar çıkmış ve Fevzi Çakmak önderliğindeki bir grup ılımlı parti üyesi, istifa ederek, 20 Temmuz 1948'de Millet Partisini kurmuşlardır.

CHP cephesinde ise Peker gibi sertlik yanlısı olmayan Hasan Saka da istifa etmek zorunda kalmış ve yerine bu kez Şemsettin Günaltay başbakan olmuştur. Günaltay, İsmet İnönü'nün son başbakanı olacaktır. Seçim yasasında yapılan değişikliklerden sonra 14 Mayıs 1950'de yine çoğunluk sistemine göre olmakla birlikte gizli oy - açık tasnif esasına göre yapılan genel seçimlerde, bu kez DP üstünlük sağlamış ve 23 yıllık CHP iktidarı sona ermiştir.

Çoğunluk sistemine göre yapılan bu seçimlerin de milli iradeyi yansıttığı söylenemez. Çünkü oyların %53'ten biraz fazlasını alan DP 408 milletvekili çıkararak parlamentonda %85'lik bir güç elde etmiştir. %40 oy alan CHP ise 69 milletvekili çıkararak parlamentoda %15'lik bir oranla temsil edilme durumuna gelmiştir. Bu seçimde MP (Millet Partisi) % 3.1 oyla 1 milletvekili çıkarmış, % 4.8 oyla da 9 Bağımsız milletvekili seçilmiştir. Ne olursa olsun seçimler sonucu 1923 yılında devleti kurmuş olan CHP, kansız ve kavgasız bir şekilde iktidarı Demokrat Parti'ye devretmiştir. Böylece Türk demokrasi tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.

b) Demokrat Parti Dönemi

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde elde edilen sonuçlar sonrasında DP'nin seçimi kazanmasıyla İsmet İnönü cumhurbaşkanlığından ayrılmış ve yerine Celal Bayar, Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiştir. Adnan Menderes başbakan olarak atanırken, DP'nin kurucularından Fuat Köprülü Dışişleri Bakanı, Refik Koraltan ise Meclis başkanı olmuşlardır.

Büyük umutlar ve beklentilerle iktidara gelen DP'nin ilk yıllarında dıştan, özellikle de ABD'den gelen yardımlar sayesinde görülmemiş bir bolluk yaşanmıştır. 1952 yılında Nato'ya girilmesiyle, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan yalnızlık tümüyle sona ermiş ve Türkiye, ABD'nin yardımlarını daha yoğun bir biçimde almaya başlamıştır. Dış politikadaki bu gelişmenin doğal olarak iç politikaya da yansıdığı bu dönemde, DP'nin gücü ve toplumdaki desteği artmıştır.

On yıllık Demokrat Parti döneminin sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alandaki görüntüsü genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir: Demokrat Partinin iktidara

gelmesiyle 1923'ten beri devam eden denk bütçe ilkesinden vazgeçilmiş, para ve maliye politikası tümüyle değişmiştir. Ekonomik canlanmayı gerçekleştirmeye çalışan yeni hükümet harcamalarını artırmıştır. Bu da ilk yıllarda ekonomik büyümenin önceki yıllara göre hızla artmasına yol açmıştır. Demokrat Parti'nin ekonomideki temel amacı tüm yurt çapında ekonomik kurumsallaşmayı gerçekleştirmek ve özel sektörün gelişmesine öncelik tanımak olmuştur. Bunun sonunda ilk yıllarda milli gelirden %15'lik bir artış gerçekleşmiş ve ekonomide ciddi bir hareketlenme ortaya çıkmıştır. Fakat 1954 yılından sonra ekonomide, özellikle de dış ticaretle denge bozulmaya yüz tutmuş ve sonuçta hükümet kaçınılmaz bir biçimde dış borçlanmaya yönelmiştir. Ancak bu borçlanma siyaseti de 4 Ağustos 1958'de devalüasyon sonucu Türk parasının değerinin düşürülmesine yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ihmal edilen kırsal kesim ve tarım alanları, DP'nin iktidar olmasıyla canlanmaya başlamıştır. Özellikle Marshall yardımı sayesinde ilk yıllarda başta traktör olmak üzere, tarım aletlerinin yaygınlaştırılması gerçekleşmiştir. 1948 yılında 1800 civarında olan traktör sayısı, 1957 yılına gelindiğinde 44.000'i aşmıştır. Benzer artış biçerdöver sayısında da görülmüştür. 1950 yılında yaklaşık 1000 olan biçerdöver sayısı, 1957 yılında 6000'e ulaşmıştır.

Sanayileşme konusunda DP önceliği özel sektöre vermekle birlikte devlete ait ekonomik kuruluşları genişletmek ve yeni fabrikalar açmaktan da geri durmamıştır. Bu çerçevede 1950-1960 yılları içinde açılan bazı devlet işletmeleri şunlardır: Makine Kimya Endüstri Kurumu(1950), Denizcilik Bankası(1951), Et ve Balık Kurumu(1952), Devlet malzeme Ofisi(1954), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı(1954), Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları(1955) ve Ereğli Demir Çelik Fabrikaları (1960). Bütün bu gelişmelere karşın 1957 yılından sonra dış kredi alınmasının zorlaşması, ekonominin iyice dışa bağımlı hale gelmesi ekonomik durumu olumsuz etkilemiş ve yatırımlarda ciddi bir azalma görülmüştür.

Demokrat Parti döneminde ulaşım sektöründe de gelişmeler görülmüştür. Ancak bu dönemde Atatürk ve İnönü dönemlerinin aksine demiryollarına değil, daha çok karayolu yapımına öncelik verilmiştir. 1950 yılında 1640 km. olan asfalt yollar, 1969 yılına gelindiğinde 7000 km. geçmiştir.

DP döneminin eğitim politikası da ekonomik politika gibi CHP'den farklı olmuştur. İnönü döneminin ürünü olan Köy Enstitülerinin kapatılarak öğretmen okullarına dönüştürülmesi bu farklı politikanın en çarpıcı örneğidir.

Bütün bunlarla birlikte ilk ve orta öğretimde okul, öğrenci ve öğretmen sayısında önemli artışlar gerçekleşmiştir. Yüksek öğretim 1957 yılında Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1958 yılında ise Erzurum'da Atatürk Üniversitesi açılmıştır.

Olumlu ve olumsuz çeşitli gelişmeler karşısında DP yöneticilerinin iktidara yeterince hazırlıklı olmamaları ve CHP'nin muhalefet deneyimsizliği, iki siyasal parti arasındaki ilişkileri gün geçtikçe gerginleştirmiş ve ülke kısa zamanda kısır siyasal çekişmelere doğru sürüklenmeye başlamıştır.

1951 yılının Ağustos ayında Halkevleri ve Halkodalarının devletleştirilmesi ve kamu hizmeti yapan bu örgütlerin mal varlıklarının hazineye aktarılması; 1953

yılında CHP'nin tüm mal varlığının "haksız iktisap" olduğu iddia edilerek Hazineye geçirilmesi; yine 1953 yılında Millet Partisi'nin kapatılması; Şubat 1954'te Köy Enstitülerinin öğretmen okullarına dönüştürülmesi ve nihayet basın üzerinde baskıların artırılması iktidar- muhalefet ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. DP'nin "devr-i sabık" yaratma politikası CHP'nin iyice hırçınlaşmasına yol açmıştır.

Bu arada 1954 yılında yapılan seçimleri de DP kazanmıştır. CHP'nin meclisteki milletvekili sayısının 31'e düştüğü bu seçimlerde DP oylarını artırmış ve oy oranını %57'ye yükseltmiştir. CHP ise oyların ancak %35'ini alabilmiştir. DP'nin gücünü artırması, izlenen iç ve dış politikanın toplum tarafından onaylanması anlamı taşımaktaydı. Bu nedenle DP, muhalefet üzerindeki baskılarını 1954 yılından sonra daha da artırmıştır. Gazetecilere hapis ve para cezalarının verilmesiyle CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in bir gün gözaltında tutulması ve daha sonraki günlerde 6 ay hapse mahkum olması iktidar-muhalefet ilişkilerini büyük bir çıkmaza doğru sürüklemiştir.

1954-1957 yılları arasındaki DP iktidarının belki de en önemli olayı 6/7 Eylül olaylarıdır. 6 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı yönünde çıkan haberler üzerine galeyana gelen bir grup, İstanbul'daki Rumların ev ve iş yerlerini tahrip etmiş, mezarlık ve kiliseleri yağmalamıştır. Ordu birliklerinin müdahalesiyle bastırılan olaylar sonucunda sıkıyönetim ilan edilmişse de, Türkiye'nin dış politikada aldığı yara kapatılamamıştır.

DP-CHP gerginliğinin had safhaya ulaşması ve iktidarın güç kaybetmeye başlaması nedeniyle seçimler bir yıl önceye alınarak 1957 yılında yapılmıştır. 1957 seçimlerini de DP kazanmışsa da, oylarında büyük bir düşüş gözlenmiştir. Öyle ki, bu seçimler sonucunda DP %48 oy oranı ile 424 milletvekili çıkarırken, CHP oy oranını %41'e yükseltmiş ve 178 milletvekilini Meclis'e sokmuştur. Aynı seçimlerde Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi de 4'er milletvekili çıkarmışlardır.

Bu yeni dönemde DP iktidarı ortaya çıkan ekonomik bunalımlar karşısında çaresiz kalmış ve IMF ile Dünya Bankasının dayatmalarına direnememiştir. Yaşanan döviz darboğazı dengeleri alt üst etmiştir.

Komşu ülke Irak'ta 14 Temmuz 1958'de darbe yapılması ve ordunun yönetime el koyması, Adnan Menderes hükümetinin kuşkuya kapılmasına yol açmış ve bu nedenle potansiyel bir tehlike olarak görülen CHP ve basın üzerindeki baskılar artmıştır. Bu kuşku DP'nin 12 Ekim 1958'de Vatan Cephesi'ni kurmasıyla yeni bir boyut kazanmış, ülkedeki siyasal kampa ve dolayısıyla da gerginlik geri dönülmez bir duruma gelmiştir.

DP iktidarının sonunu hazırlayan gelişmelerin en önemlisi kuşkusuz 18 Nisan 1960'ta Tahkikat Komisyonunun kurulması olmuştur. Başta CHP olmak üzere Meclis içi ve dışı tüm muhalefeti hemen her türlü siyasi faaliyetten men etmeyi hedefleyen Tahkikat Komisyonu, sorunları çözemediği gibi üniversite öğrencilerinin sokağa dökülmesine de neden olmuştur. 28 Nisanda İstanbul Üniversitesinde bir öğrencinin öldüğü ve çok sayıda öğrencinin yaralandığı olaylar sonunda sıkıyönetim ilan edilmişse de, olaylar Ankara'ya sıçramıştır. 21 Mayıs'ta Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin yapmış olduğu yürüyüşle de verilen

mesajın iktidar tarafından anlaşılmasından kısa bir süre sonra 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen bir askeri darbe sonucu DP iktidarına son verilmiştir.

c) 1960'dan 2000 Yılına Kadar Türkiye

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonucu DP iktidarına son veren genç subaylar, Milli Birlik Komitesi adında bir grup kurarak ülke yönetimini ele geçirmişlerdir. MBK başkanlığına, o dönemde emekli olmak üzere izne ayrılmış olan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel getirilmiştir. 38 subaydan oluşan MBK'nin direktifleri doğrultusunda hükümet üyeleri ve DP'li çok sayıda milletvekili tutuklanmış ve Yassıada'da yargılama süreci başlatılmıştır.

Bu olayların gerçekleştiği dönemde, askeri müdahalenin ilk gününden itibaren çeşitli kurumlarda sıkı bir ayıklama politikası izlenmiştir. Bu ayıklamalar sonucu çok sayıda üst rütbeli subay emekliye sevk edilmiş ve yine birçok üniversite öğretim elemanı görevinden uzaklaştırılmıştır.

Bu arada Milli Birlik Komitesinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları da had safhaya ulaşmıştır. Komitenin bir süre daha iktidarda kalarak ekonomik, sosyal ve kültürel reformları tamamlamasını savunan ve 14'ler olarak bilinen bu grup, seçimlerin hemen yapılmasını isteyenlerin oluşturduğu ılımlı grup tarafından etkisiz hale getirilmiş ve grup üyeleri çeşitli görevlerle yurt dışına sürgüne gönderilmişlerdir.

MBK içindeki tasfiye hareketinin tamamlanmasından sonra daha rahat hareket etme imkanı bulan askeri yönetim bu kez yeni anayasa için kolları sıvamıştır. Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlamış ve ilk iş olarak hazırladığı yeni anayasayı 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunmuştur. Yeni anayasa %63 civarında kabul oyu ile yürürlüğe girmiştir.

1961 Anayasası ile sosyal devlet anlayışı ortaya çıkmış; grev, lokavt ve toplu sözleşme hakları getirilmiş; çoğulcu devlet anlayışına geçilmiştir. Ayrıca DP döneminin deneyimi sonucu yasama organını yargı yoluyla denetlemek amacıyla Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bir diğer yenilik ise TBMM'nin, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olarak iki kanada ayrılmış olmasıdır.

Diğer taraftan 14 Ekim 1960'ta başlayan yargılamalar 15 Eylül 1961'de sona ermiş ve 15 sanık idama, 31 sanık müebbet hapse ve 408 sanık da çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Yargılamalar sonucunda verilen bu idam kararlarından üçü MBK tarafından onaylanmıştır. Bu onay gereği DP döneminin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın cezaları 16 Eylül 1961'de, Başbakan Adnan Menderes'in cezası 18 Eylül 1961'de infaz edilmiştir. Bayar'a verilen idam cezası ise yaşından dolayı hapis cezasına çevrilmiştir.

Bu arada anayasanın hemen ardından nispi temsil sistemiyle seçimler yapılmış ve İnönü başbakanlığındaki koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. 1961 seçimlerinde CHP oyların %36.7'sini alarak 173 milletvekili çıkarmıştı. DP'nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi %34.7'sini alarak 158 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi %13.9'unu alarak 65 milletvekili ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi de %13.7 oy alarak 54 milletvekili çıkarmışlardı.

Türkiye'nin en liberal ve özgürlükçü anayasası olarak nitelenen 1961 Anayasasının yarattığı ortamda toplumsal ve siyasal örgütlenmeler de hız kazanmıştır. Gerek tek parti döneminde gerekse DP iktidarında büyük baskı altında tutulan sol hareketler de daha rahat örgütlenme ve seslerini duyurma imkanına kavuşmuşlar ve bunun sonucunda 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştur.

Bu arada 1960 müdahalesi sonrasında kapatılan DP'nin devamı olarak yine 1961 yılında Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi adıyla iki siyasal parti kurulmuştu. 1961 seçimlerine giren bu partiler, esasında DP'ye oy veren tabana yönelik siyasi partilerdi.

Ancak, henüz gelişmelerin yönünü anlamakta güçlük çeken bu tabanın oylarının bölünmesi nedeniyle bütünlüğünü koruyabilen tek siyasi parti durumundaki CHP seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve İsmet İnönü'nün Başbakanlığı altında CHP-AP koalisyonu kurulmuştur.

Adalet Partisi, Süleyman Demirel'in genel başkan olmasından sonra güçlenmiş ve yeni liderin etkisiyle 1965 ve 1969 seçimlerde tek başına iktidara gelmeyi başarmıştır. Bu durum 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrasında kapatılmış olan DP'nin bir gelenek yaratarak, Türk siyasal yaşamına damgasını vurmuş olmasını göstermesi açısından önemlidir.

Bu arada 1965 seçimlerinde TİP'in oyların %3'nü alarak 15 milletvekilini parlamentoya sokması Türk siyasal hayatında önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Nitekim CHP, bu gelişme üzerine "Ortanın Solu" kavramını gündeme getirerek kendini solcu bir parti olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu ayrımındaki temel mantığın, CHP'nin temsil ettiği "sol"un, bu sıralarda palazlanmaya başlayan radikal sol hareketlerden farklılığını vurgulamak olduğu söylenebilir. Bu arada, CHP gerek 1965, gerekse 1969 seçimlerinde oy kaybına uğramıştır.

1969 yılında %47 oy alarak tek başına iktidara gelen AP, ekonomik bunalımların etkisiyle kısa zamanda yıpranmaya başlamış ve halktan gördüğü desteği yitirme durumuna gelmiştir. 1970 yılında yapılan devalüasyonla 1 Dolar 9 TL.-'den 15 TL.-'ye yükselmiştir. DP ile başlayan ve "ithal ikamesi" –o günlerdeki popüler deyimle montaj sanayi- politikası ve enflasyonist uygulamalar sonucu Türk parasında görülen değer kaybı, doğal olarak ekonomik dengeleri alt üst etmiş ve toplumsal değerler hızla değişmeye başlamıştır. Ekonomik büyüme ve sivil toplum örgütlerinin hareketlendirdiği yeni siyasal gelişmeler, AP'nin bölünmesine ve 18 Aralık 1970'de Demokratik Parti adıyla yeni bir siyasal parti kurulmasına kadar uzanmıştır.

Parlamentodaki bu gelişmelerin yanı sıra sokakta işçi ve öğrenci hareketleri de yoğunlaşmış, ülke ciddi bir kaosa doğru sürüklenmeye başlamıştır. Özellikle 1968 yılında Fransa'da başlayan öğrenci hareketlerinin Türkiye'yi de etkilemesiyle ortaya çıkan öğrenci örgütlenmeleri içinde başlayan radikalleşme eğilimleri, soğuk savaş yıllarının bloklar arası propaganda mücadelesine sahne olan Türkiye'yi kritik bir noktaya taşımıştır. Ekonomik ve toplumsal alanlardaki köklü değişimin ortaya çıkardığı köyden kente göç, çarpık şehirleşme, gelir dağılımındaki dengesizlik gibi bir dizi sorun, mevcut krizi besleyip, yaygın bir hale getirmiştir. Ekonomik krizlerin aşılabilmesi, işçi ve öğrenci hareketlerinin

durdurulmaması Demirel hükümetinin yıpranmasına ve gözden düşmesine yol açmıştır.

Bu ortamda 12 Mart 1971'de emir komuta zinciri çerçevesinde silahlı kuvveler bir müdahale daha gerçekleştirmişlerdir. Askeri müdahaleyle Demirel istifa etmiş ve Nihat Erim'in başbakanlığında partiler üstü bir hükümet kurulmuştur. Askeri müdahaleye karşın önüne geçilemeyen şiddet eylemleri, sıkıyönetimin ilan edilmesi ve iktidarın daha da sert önlemler almasına yol açmıştır.

12 Martta başbakan Süleyman Demirel'e verilen bir muhtıra şeklinde gelişen askeri müdahalenin yönü kısa bir süre sonra değişmiş ve şiddet eylemlerinin önlenmesi amacı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Dönemin siyasal bakımdan en önemli gelişmelerinden biri şüphesiz 5 Mayıs 1972'de yapılan CHP V. Olağanüstü Kurultayı'nda İnönü'nün yerine Genel Başkanlığa Bülent Ecevit'in seçilmesidir. Bundan sonra CHP, 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlerde yeni lideri ile beklenenden çok oy alarak Millet Meclisinde en fazla sandalyeye sahip olmuştur.

1973 seçimleri 12 Mart dönemini sona erdirirken, 1980 yılına kadar devam edecek olan bir başka dönemin başlangıcını teşkil etmekteydi. Bu arada Cemal Gürsel'den sonra cumhurbaşkanlığına seçilmiş olan Cevdet Sunay'ın da görev süresi dolmuş ve yerine Fahri Korutürk 6. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. 1973 seçimleriyle başlayan istikrarsızlıklar, 1977 seçimleriyle de giderilememiş ve Türkiye birbiriyle uyumsuz ve farklı temellere dayanan partilerin oluşturdukları koalisyonlarla yönetilmiştir.

Özellikle 1976 yılından sonra başlayan öğrenci hareketleri, zaman zaman bir kaos havası ortaya çıkarmıştır. Parlamentodaki siyasal partilerin kısır çekişmeler içerisine girerek, ülke sorunlarını halledebilecek çözümlerden uzaklaşmaları demokratik rejimi de ciddi bir bunalıma sokmuştur. Aynı tarihlerde başlayan işçi hareketlerinin ileri boyutlara ulaşması ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğazın aşılammaması sonucu, 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime bir kez daha el koymuştur. Sivil siyaset kurumlarının sorunlara çözüm üretebilme yeteneklerini ve araçlarını kullanamamaları sonucu gerçekleşen 12 Eylül askeri darbesiyle TBMM feshedilmiş ve siyasal partilerin tümü kapatılmıştır.

Fahri Korutürk'ten boşalan cumhurbaşkanlığına yaklaşık 6 ay kadar bir süre geçmesine karşın kimseyi seçemeyen TBMM'nin feshedilmesi ve toplumun en acil sorunlarına bile çözüm bulmakta aciz kalan siyasal partilerin kapatılmasının toplumun bütün kesimleri tarafından onaylanmış olması, demokrasinin içine düştüğü durumu göstermesi açısından önemlidir.

Askeri darbeden hemen sonra ülke yönetimini, darbenin önderi Kenan Evren'in başkanlığında oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi üstlenmiştir. Kısa bir süre sonra Deniz Kuvvetleri Eski Komutanı Bülent Ulusu yeni bir hükümet kurmakla görevlendirilmiş ve bakanlar kurulunu oluşturmuştur. 12 Eylül darbesiyle yürürlükten kaldırılan 1961 Anayasasının yerine yeni bir anayasa hazırlanması için Danışma Meclisi toplanmış ve bu meclisten çıkan bir komisyonun hazırlamış olduğu anayasa, mecliste kabul edildikten sonra Milli Güvenlik Konseyi tarafından onaylanmış ve halkoyuna sunulmuştur. 6 Kasım 1982'de yapılan halkoylaması sonucu %93 kabul oyu alan yeni anayasa yürürlüğe

girmiştir. Aynı gün Kenan Evren de cumhurbaşkanlığı görevine resmen başlamıştır.

1982 Anayasası doğrultusunda yeni kurulan siyasi partilerin katılmasıyla 1983 yılında yapılan seçimlerde Turgut Özal'ın genel başkanı olduğu Anavatan Partisi, seçime katılan Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti'ye göre daha fazla oy alarak tek başına iktidara gelmiştir. Özal ile birlikte Türkiye'nin dış politika ve ekonomik politika tercihleri de ciddi biçimde değişmeye başlamış ve buna paralel olarak Türk toplumun değerlerinde bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Mecliste ciddi bir muhalefet ile karşılaşmayan Anavatan Partisi iktidarı, dış açılma konusunda önemli hamleler yapmış ve toplumdan aldığı destekle 1987 seçimlerinden de başarıyla çıkmıştır.

Ancak bundan sonraki dönemde 1980'de siyasi faaliyetleri yasaklanan liderlerin (Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gibi) yeniden parlamentoya girmeleriyle Anavatan Partisi'nin Meclis üstünlüğü sarsılmaya başlamıştır. Buna karşın 1989 yılında Turgut Özal, Kenan Evren'in görev süresinin dolmasından sonra yapılan seçimler sonucunda 8. Cumhurbaşkanı olarak Çankaya Köşküne çıkmıştır.

1960-1990 devresi Türkiye'nin ciddi toplumsal bunalımlarla karşılaştığı bir devredir. Hızla büyüyen Türk ekonomisi, doğal olarak toplumsal katmanların hareketlenmesine ve siyasal alanda yeni taleplerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu nedenle tüm değişen toplumlarda görülen şiddet süreçleri Türkiye'de de kendisini göstermiştir. Ancak yüzlerce yıllık devlet geleneği, toplumsal dayanışma ve toplumda var olan birlikte yaşama arzusu gibi etkenlerin ön plana çıkmasıyla bu çatışmalar nispeten hafif atlatılmıştır.

1991 seçimlerinde hiçbir partinin tek başına iktidara gelememesi üzerine Süleyman Demirel başkanlığındaki Doğru Yol Partisiyle Erdal İnönü başkanlığındaki Sosyaldemokrat Halkçı Parti arasında koalisyon hükümeti kurulmuş ve Türkiye'de yeniden koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu arada 1993 yılında Özal'ın ani ölümünden sonra ise cumhurbaşkanlığına Süleyman Demirel seçilmiştir.

Ülke 1993'ten itibaren yeni koalisyon hükümetleriyle yönetilmeye başlanmıştır. Bu koalisyon hükümetleri arasında ciddi uyum sorunlarının bulunması, Türkiye'yi yeniden ekonomik, siyasal ve toplumsal bunalımların eşiğine getirmiştir. Bu arada 2000 yılında görev süresi dolan Süleyman Demirel'in yerine, Anayasa Mahkemesi Başkanı olan Ahmet Necdet Sezer seçilmiş ve 10'uncu Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

- Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, II. Cilt, İstanbul, 1967
Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Ankara, 1986
Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara, 1974
İlhan Tekeli, "**Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi**", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt. III.
Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Ankara, 1996

Rıfki Salim Burçak, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş(1945-1950)**, Ankara, 1979
Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul, 1952
Tevfik Çavdar, “*Demokrat Parti*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt, VIII.
Türkiye Tarihi, 4. Çağdaş Türkiye(1908-1980), Yayın Yönetmeni, Sina Akşin, İstanbul, 1989
İlkay Sunar, “*DP ve Popülizm*” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt, VIII.
Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, İstanbul, 1995
Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 1991
Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alagon), İstanbul, 1995
Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, 1982
Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara, 1990
Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, İstanbul, 1992
Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990
Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes’in Dramı**, İstanbul, 1976
Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, 1972
Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966